

เมืองสื่อสร้างสรรค์: กรณีศึกษาการพัฒนาท้องถิ่นบนฐานทุนชุมชน

เกศินี ประทุมสุวรรณ, พีรพัฒน์ พันศิริ
มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม จังหวัดนครปฐม

บทคัดย่อ

เมืองสื่อสร้างสรรค์เป็นแนวคิดการพัฒนาท้องถิ่นบนฐาน “ทุนชุมชน” ซึ่งประกอบด้วย ทุนธรรมชาติ ทุนกายภาพ ทุนวัฒนธรรม ทุนมนุษย์ และทุนสังคม โดยมีตัวชี้วัดเป็นเครื่องกำกับทิศทางการดำเนินงาน เริ่มตั้งแต่การกำหนดเป้าหมาย กลุ่มเป้าหมาย ผลลัพธ์ ตัวชี้วัดผลลัพธ์ ตลอดจนวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อสะท้อนความสำเร็จ ผลลัพธ์สำคัญอยู่ที่การพัฒนาให้ชุมชนเกิด “พื้นที่ดี” เป็นพื้นที่สร้างสรรค์สำหรับคนทุกกลุ่ม มี “สื่อดี” ที่บอกเล่าเรื่องราวอัตลักษณ์ชุมชน และมี “ภูมิปัญญาดี” ที่ร่วมกันสืบสานเป็นภูมิคุ้มกันแก่ชีวิต โดยมีเด็กและเยาวชนเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อน บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอองค์ความรู้ที่ได้จากบทเรียนการใช้นวัตกรรมเมืองสื่อสร้างสรรค์ ซึ่งได้จากกรณีศึกษาโครงการความร่วมมือระหว่างแผนงานสื่อสร้างสุขภาวะเด็กและเยาวชน แผนงานสร้างเสริมวัฒนธรรมการอ่าน และแผนงานสื่อศิลปวัฒนธรรมสร้างเสริมสุขภาพ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ จำนวน 4 โครงการ ประกอบด้วย โครงการพัฒนาตัวชี้วัดและปฏิบัติการ 3 ดีวิถีสุข โครงการชุมชน 3 ดีวิถีสุข โครงการ Spark U ปลุกใจเมือง และโครงการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคม ระยะเวลาการดำเนินงานรวม 4 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2559-2563 องค์ความรู้ที่ได้จากบทเรียนการใช้นวัตกรรมเมืองสื่อสร้างสรรค์ คือ การเกิดกระบวนการสื่อสร้างสรรค์และระบบนิเวศสื่อสุขภาวะในระดับชุมชนที่ก่อให้เกิดการพัฒนาพื้นที่สร้างสรรค์ สืบสานภูมิปัญญาและผลงานสื่อสร้างสรรค์โดยนักสื่อสารสุขภาวะและผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีทักษะการเท่าทันสื่อ ปัจจัยความสำเร็จที่สืบเนื่องจากองค์การทุน ประกอบด้วย การดำเนินงานแบบมีกลยุทธ์และการออกแบบการบริหารจัดการ ส่วนปัจจัยความสำเร็จที่สืบเนื่องจากภาคีผู้รับทุน ประกอบด้วย การบริหารจัดการทุนชุมชน และการจัดการความเสี่ยงด้วยการสะท้อนผลลัพธ์

คำสำคัญ: เมืองสื่อสร้างสรรค์; การพัฒนาท้องถิ่น; ทุนชุมชน

Creative Media City: a Case Study of Local Development Based on Community Capital

Kesinee Pratumswan, Phiraphath Phansiri
Nakhon Pathom Rajabhat University, Nakhon Pathom Province, Thailand

Abstract

Creative media city is a concept of local development based on “community capital”; natural, physical, cultural, human, and social capital. Key performance indicators were used as an important

tool for setting goals, target groups, outcomes and data collecting methods to reflect its success. The creative media city, driven by children and youth, results in ‘3Gs’ building which consists of (1) “good areas” as creative physical area for all groups of people, (2) “good media” presenting community identity, and (3) “good wisdom” for quality of life development. This paper aims to present body of knowledge derived from the use of innovation ‘creative media city’. Four projects funded by Thai Health Promotion Foundation during 2016-2020 were considered as case studies; ‘Creative Media City Indicator Development’, ‘Happiness Community’, ‘Spark U’, and ‘Social Enterprise’. The significant lesson-learned showed that healthy communication ecosystem was established. It brought along good areas, good media, and good wisdom in the communities. More importantly, many people had become creative communicators and change agents who had media literacy skill. Key success factors could be divided into 2 parts: the factors regarding to the organization, Thai Health Promotion Foundation, which designed strategically procedure and management; and the boundary partners with well managed both community capital and several kinds of risk.

Keywords: creative media city; local development; community capital

บทนำ

องค์การยูเนสโกได้ให้ความหมายของ “เมืองสร้างสรรค์” (Creative City) ว่าเป็นเมืองที่มีกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่หลากหลายและมีส่วนสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมโดยมีรากฐานมาจากความมั่นคงทางสังคมและวัฒนธรรม ทำให้เมืองมีพื้นที่ในการแสดงออกซึ่งความคิดสร้างสรรค์ผ่านสื่อศิลปะและกิจกรรมทางวัฒนธรรมในรูปแบบต่างๆ อันนำไปสู่การพัฒนาอุตสาหกรรมทางวัฒนธรรมและความคิดสร้างสรรค์⁽¹⁾ โยโกฮามาเป็นเมืองสร้างสรรค์แห่งหนึ่งที่ประสบความสำเร็จโดยการปรับปรุงอาคารที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์หลายหลังให้เป็นพื้นที่สร้างแรงบันดาลใจ ซึ่งมีจุดเริ่มต้นมาจากการจัดนิทรรศการแสดงผลงานศิลปะของศิลปินในท้องถิ่นและกลุ่มประชาชนที่สนใจด้านสุนทรียศาสตร์⁽²⁾ แนวคิดหลักในนี้ก็คือ วัฒนธรรมท้องถิ่นและความคิดสร้างสรรค์เป็นคานาจัดที่ทรงพลังต่อการสร้างความเสมอภาค ลดความเหลื่อมล้ำและช่วย “เป็นปากเป็นเสียง” แทนชุมชนที่เปราะบาง⁽³⁾

จากแนวคิดดังกล่าว แผนงานสื่อสร้างสรรค์สุขภาวะเด็กและเยาวชน แผนงานสร้างเสริมวัฒนธรรมการอ่าน และแผนงานสื่อศิลปวัฒนธรรมสร้างเสริมสุขภาพ สำนักงานกองทุน-

สนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ได้ถอดรหัสมาเป็น “เมืองสื่อสร้างสรรค์” (Creative Media City)⁽⁴⁾ ที่นำไปสู่สุขภาวะชุมชนโดยเน้นปฏิบัติการในระดับ “ตำบล” เป็นสำคัญ ภายใต้ความเชื่อที่ว่าหากชุมชนมีความเข้มแข็ง แม้ในยามที่ประเทศต้องประสบภาวะวิกฤตท่ามกลางความผันผวนต่างๆ ชุมชนก็จะอยู่รอดและกอบกู้วิกฤตได้เพราะมีศักยภาพในการต่อรองกับอำนาจเงิน อำนาจรัฐ และอำนาจของอวิชชา

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอองค์ความรู้ที่ได้จากบทเรียนการใช้นวัตกรรมเมืองสื่อสร้างสรรค์กรณีศึกษาการพัฒนาท้องถิ่นบนฐานทุนชุมชน โดยโครงการที่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) รวม 4 โครงการ ใน 34 พื้นที่จาก 19 จังหวัด ทุกภูมิภาคทั่วประเทศ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2559-2563

กรณีศึกษา

เมืองสื่อสร้างสรรค์เป็นนวัตกรรมทางความคิดเพื่อการยกระดับความเข้มแข็งของท้องถิ่นบนฐาน “ทุนชุมชน” ซึ่งประกอบด้วย ทุนธรรมชาติ ทุนกายภาพ ทุนวัฒนธรรม ทุนมนุษย์ และทุนสังคม โดยมี “ตัวชี้วัด” เป็นเครื่องกำกับทิศทางการดำเนินงาน เริ่มตั้งแต่การกำหนดเป้าหมาย กลุ่มเป้าหมาย ผลลัพธ์ด้านการสร้างภูมิคุ้มกันที่ดี และสื่อดี

ในชุมชนตัวชี้วัดผลลัพธ์ตลอดจนวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อสะท้อนความสำเร็จ

ภูมิทัศน์ คือ ภูมิปัญญา ซึ่งหมายถึง ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ ทักษะ แนวปฏิบัติและพฤติกรรมที่ชุมชนสั่งสม และสืบสานกันมาเพื่อใช้ในการดำรงชีวิตและแก้ปัญหาในมิติต่างๆ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ภูมิทัศน์ คือ “ทุนวัฒนธรรม” (cultural capital) และผู้ที่มีภูมิทัศน์ในเรื่องเหล่านี้ ก็คือ ครอบครัวยุคใหม่หรือประชาชนชาวบ้าน อันนับได้ว่าเป็น “ทุนมนุษย์” (human capital) ของชุมชน พื้นที่ดี คือ พื้นที่สร้างสรรค์ ซึ่งหมายถึง อาณาบริเวณที่ผู้คนในชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น การละเล่น การแสดง การออกกำลังกาย การประชุม การเป็นแหล่งผลิตเกษตรปลอดสาร อาหารปลอดภัย แหล่งเรียนรู้ แหล่งท่องเที่ยว ฯลฯ นับได้ว่าเป็น “ทุนกายภาพ” (physical capital) คือ สินทรัพย์ถาวรหรือสิ่งก่อสร้างที่ชุมชนสร้างขึ้น บางกรณีเป็น “ทุนธรรมชาติ” (natural capital) คือ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่กำหนดศักยภาพในการดำรงชีวิตและการประกอบกิจการต่างๆ และบางพื้นที่อาจมีพื้นที่ในเชิงนามธรรมคือ เวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สร้างเครือข่ายการทำงานแบบมีส่วนร่วม ซึ่งภาคีเครือข่ายต่างๆ ก็จะเป็น “ทุนสังคม” (social capital) ที่เอื้อประโยชน์ต่อการขับเคลื่อนงานอย่างมีพลัง ส่วน สื่อดี หมายถึง นวัตกรรม การสื่อสาร กระบวนการเครื่องมือ กิจกรรม เนื้อหาสาระ และช่องทางสื่อสารที่เปิดโอกาสให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมใช้สื่อเป็นเครื่องมือในการพัฒนาชุมชนผ่านมุมมองใหม่ๆ และสิ่งที่มาควบคู่กับสื่อดี ก็คือ การพัฒนา “นักสื่อสารสุขภาวะ” และ “ผู้นำการเปลี่ยนแปลง” ให้มีพื้นที่และตัวตนอยู่ในโลกออนไลน์และระบบนิเวศสื่อสุขภาวะชุมชน โดยสรุป “เมืองสื่อสร้างสรรค์” ก็คือ ภาพจำลองของ “เมืองสร้างสรรค์” ในชุมชนระดับตำบลที่อาศัย “วัฒนธรรม” และ “ความคิดสร้างสรรค์” เป็นเครื่องมือในการสร้างสรรค์พื้นที่ดี ภูมิทัศน์และสื่อดี อันนำไปสู่การสร้างรายได้หรือมูลค่าเพิ่มและความสุขจากคุณค่าเดิม

เกณฑ์การคัดเลือกกรณีศึกษา คือ เป็นโครงการภายใต้แนวคิด 3 ดีวิถีสุขของแผนงานสื่อสร้างสุขภาวะเด็กและเยาวชน แผนงานสร้างเสริมวัฒนธรรมการอ่าน และแผนงานสื่อศิลปวัฒนธรรมสร้างเสริมสุขภาพ อันประกอบด้วยโครงการต่างๆ ดังนี้

1. โครงการพัฒนาตัวชี้วัดและปฏิบัติการ 3 ดีวิถีสุข

(พ.ศ. 2559–2561) เป็นการเก็บข้อมูลเพื่อพัฒนาตัวชี้วัดและทดสอบประสิทธิภาพการชี้วัด พื้นที่ดำเนินงาน ประกอบด้วย ต.ม่อนปิ่น อ.ฝาง จ.เชียงใหม่, ต.ปางหมู อ.เมือง และ ต.เวียงเหนือ อ.ปาย จ.แม่ฮ่องสอน, ต.สาวะถี อ.เมือง จ.ขอนแก่น, ต.ตาเมียง อ.พนมดงรัก จ.สุรินทร์, ชุมชนคลองรีว ต.ตลิ่งชัน อ.เหนือคลอง จ.กระบี่, ต.ร่มเมือง อ.เมือง จ.พัทลุง, ชุมชนบางลำพู เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร, ชุมชนวัดโพธิ์เรียง เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร และ ต.นาพันสาม อ.เมือง จ.เพชรบุรี

2. โครงการชุมชน 3 ดีวิถีสุข (พ.ศ. 2561) เป็นการศึกษาและพัฒนาทุนชุมชนโดยกระบวนการทางวัฒนธรรม พื้นที่ดำเนินงาน ประกอบด้วย ต.ปางหมู อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน, ต.สาวะถี อ.เมือง จ.ขอนแก่น, ชุมชนบ้านดงบัง ต.ดงบัง, ชุมชนบ้านดงน้อย ต.พระธาตุ อ.นาตนา จ.มหาสารคาม, ชุมชนบ้านคลองรีว อ.เหนือคลอง, ชุมชนบ้านท่ามะพร้าว อ.คลองท่อม จ.กระบี่, ต.โคกสูง อ.พัฒนานิคม จ.ลพบุรี, ต.หนองโพ อ.โพธาราม จ.ราชบุรี และชุมชนบางลำพู เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

3. โครงการ Spark U ปลุกใจเมือง (พ.ศ. 2562) เป็นการนำทุนชุมชนเพื่อปลุกคนและเปลี่ยนเมือง พื้นที่ดำเนินงาน ประกอบด้วย อ.เมือง จ.เชียงราย, อ.เมือง จ.เชียงใหม่, อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน, อ.ลับแล จ.อุตรดิตถ์, อ.เมือง จ.ขอนแก่น, อ.นาตนา จ.มหาสารคาม, อ.เชียงคาน อ.วังสะพุง และ อ.เมือง จ.เลย, อ.ไชยบุรี จ.สุราษฎร์ธานี, อ.เกาะลันตา จ.กระบี่, อ.เมือง จ.พัทลุง, อ.เมือง และ อ.จะนะ จ.สงขลา, อ.เมือง จ.ยะลา, อ.ยะหริ่ง อ.ปะนาเระ อ.แม่ลาน อ.เมือง จ.ปัตตานี และ อ.แว้ง จ.นราธิวาส

4. โครงการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคม (พ.ศ. 2563) เป็นการนำทุนชุมชนเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์ พื้นที่ดำเนินงาน ประกอบด้วย ต.ม่อนปิ่น จ.เชียงใหม่, ต.สาวะถี จ.ขอนแก่น, อ.เมือง จ.สงขลา และชุมชนบางลำพู กรุงเทพมหานคร จากการศึกษากรณีดังกล่าวโดยการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม และการถอดบทเรียนร่วมกับภาคีที่เกี่ยวข้อง พบว่า องค์ความรู้สำคัญของการขับเคลื่อนชุมชนด้วยแนวคิดเมืองสื่อสร้างสรรค์ คือ การก่อให้เกิดกระบวนการสื่อสร้างสรรค์และระบบนิเวศสื่อสุขภาวะที่สามารถ “ปลุกแรงบันดาลใจ ปรับวิธีคิด เปลี่ยนพฤติกรรม” ของกลุ่มเป้าหมายได้โดยการสานพลังภาคีเครือข่ายให้

ทำงานร่วมกันอย่างบูรณาการในพื้นที่ภายใต้เป้าหมายเดียวกัน “พื้นที่ดี” ได้แก่ พื้นที่เรียนรู้ พื้นที่ความสุข พื้นที่ปลอดภัย ฯลฯ “ภูมิดี” ได้แก่ การอนุรักษ์หรือต่อยอดภูมิปัญญา การประสมประสานระหว่างภูมิปัญญากับเทคโนโลยี การขยายผลภูมิปัญญาไปสู่เศรษฐกิจสร้างสรรค์ที่สร้างรายได้ ส่วน “สื่อดี” ได้แก่ สื่อสร้างสรรค์ที่ผลิตโดย “นักสื่อสารสร้างสรรค์” องค์ประกอบเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของ “ระบบนิเวศสื่อสุขภาพ” ที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงและส่งผลกระทบต่อถึงกันและกัน เช่น ในชุมชนหรือสังคมหนึ่งๆ จะไม่มีสื่อดี ถ้าไม่มีนักสื่อสารสร้างสรรค์ และนักสื่อสารก็จะไม่สามารถสร้างสรรค์ผลงานที่ดีถ้าไม่มีความรู้และทักษะการผลิตสื่อ ไม่รู้เท่าทันสื่อ รวมถึงไม่มีเนื้อหาดี ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของพื้นที่ดีหรือภูมิดี ในขณะที่ “พื้นที่ดี” หรือ “ภูมิดี” จะเกิดขึ้นไม่ได้ถ้าไม่มี “ผู้นำการเปลี่ยนแปลง” เป็นต้น การสร้างและรักษาระบบนิเวศที่สมดุลจะนำมาซึ่งความสุขและประโยชน์สุขรูปธรรมความสำเร็จ จำแนกเป็นประเด็นได้ ดังนี้

1. เกิด “พื้นที่สร้างสรรค์” จากพื้นที่กายภาพซึ่งอาจจะ เป็นพื้นที่ส่วนบุคคลหรือสาธารณะที่ถูกทิ้งร้าง ทรุดโทรม ได้กลายเป็น “แหล่งเรียนรู้” ที่รวบรวมองค์ความรู้เฉพาะด้าน มีการจัดเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบ จัดทำและนำเสนอชุดความรู้ผ่านกิจกรรมสร้างสรรค์อย่างต่อเนื่อง โดยมีครูภูมิปัญญาเป็นที่ปรึกษา เด็กๆ และเยาวชนเป็นคนขับเคลื่อน ในลักษณะ “เด็กนำ ผู้ใหญ่หนุน” เช่น พิพิธภัณฑ์ภูมิปัญญา สาระดี จ.ขอนแก่น ซึ่งเดิมทีเป็นเพียงห้องเรียนที่ถูกทิ้งร้าง ในอาคารเรือนไม้หลังเก่าของโรงเรียนบ้านสาระดี ต่อมาได้ถูกนำมาปรับปรุงใหม่เพื่อจัดแสดงอุปกรณ์เครื่องใช้ในอดีต ศูนย์วัฒนธรรมเฉลิมราช จังหวัดแม่ฮ่องสอน แหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมที่รวบรวมข้อมูลและชุดความรู้เกี่ยวกับชาติพันธุ์ “ไทใหญ่” ไว้อย่างสมบูรณ์ที่สุด อุตุเรือบ้านคลองรี้ว จ.กระบี่ แหล่งเรียนรู้ต้นแบบการต่อเรือหัวโทง และแหล่งเรียนรู้ข้าวไร่ จ.พัทลุง แหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาการปลูกข้าวในร่องสวนยางเพื่อใช้ประโยชน์จากพื้นที่อย่างเต็มประสิทธิภาพ เป็นต้น ต่อมาแหล่งเรียนรู้เหล่านี้หลายแห่ง ได้พัฒนาต่อยอดและขยายผลกลายเป็น “แหล่งท่องเที่ยว” ที่ให้บริการจุดเช็คอินและของที่ระลึก เชื่อมร้อยกับร้านค้า ร้านกาแฟ โฮมสเตย์ ฯลฯ สร้างรายได้ให้กับครัวเรือนในชุมชน เช่น แหล่งเรียนรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมม่อนปิ่น จังหวัดเชียงใหม่ได้พัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ

และวัฒนธรรมแห่งใหม่ แหล่งเรียนรู้ชุมชนวัดโพธิ์เรียง ได้พลิกพื้นที่สภาพแวดล้อมเดิมอันเอื้อต่อการมั่วสุม ให้กลายเป็นพื้นที่ผ่อนคลายของคนในชุมชนและเป็นสถานที่ท่องเที่ยวสำหรับคนภายนอก พิพิธภัณฑ์ลำพูนและแหล่งเรียนรู้ในชุมชน นำเรื่องราวในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น มาเรียงร้อยเป็นเส้นทางท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ที่เชื่อมต่อกับวัฒนธรรมสมัยใหม่อย่างกลมกลืน พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านไทยเบ็ญ จังหวัดลพบุรี เชิญชวนให้นักท่องเที่ยวไปร่วมเรียนรู้วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ศิลปะ วัฒนธรรมและอาหารการกิน “แบบบ้านๆ” อันนำมาซึ่งการประกอบอาชีพเสริมของนักเรียนหรือเยาวชน คนวัยทำงานและผู้สูงอายุ ในขณะที่บางแห่งกลายเป็น “แหล่งเกษตรปลอดสาร อาหารปลอดภัย” ที่ชุมชนปลูกและบริโภคเอง เป็นการลดค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน ลดความเสี่ยงจากสารเคมีตกค้างและการขาดแคลนอาหารในช่วงวิกฤตโรคระบาดหรืออุบัติภัยต่างๆ เช่น ศูนย์เรียนรู้เกษตรผสมผสานอินทรีย์ จังหวัดสุรินทร์ และสวนปิ่นสุข ของชุมชนมุสลิมในย่านสงขลาเมืองเก่า เป็นต้น และบางชุมชนได้ต่อยอดไปสู่การพัฒนาเป็น “วิสาหกิจเพื่อสังคม” (Social Enterprise) ในรูปของบริษัทจำกัด เช่น ม่อนปิ่น สาระดีและบางลำพู เป็น “พื้นที่เศรษฐกิจ” ที่สร้างรายได้ เพิ่มการออม และลดค่าใช้จ่ายของครัวเรือนในชุมชน

2. เกิดการทบทวนและจัดระบบ “ภูมิปัญญา” เพื่อดำรงรักษาไว้ซึ่งระบบคุณค่าดั้งเดิม เพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจภายใต้บริบทสังคมใหม่ เนื่องจากภูมิปัญญาแขนงต่างๆ ที่สั่งสมจากรุ่นสู่รุ่นต่างก็มีลักษณะเฉพาะตัว มีคุณค่าและความหมายที่แตกต่างกันไปในแต่ละชุมชน หากไม่มีการอนุรักษ์สืบสานหรือถอดรหัสองค์ความรู้จากปราชญ์ชาวบ้านหรือครูภูมิปัญญา สิ่งดีๆ เหล่านี้ก็จะเลือนหายไป การอนุรักษ์สืบสานหรือถอดรหัสองค์ความรู้เป็นกระบวนการสำคัญที่ทำให้เกิดการปะทะสังสรรค์ทางความคิดและการสานสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างคนต่างวัย เกิดการเรียนรู้ อย่างเป็นรูปธรรม ทั้งนี้หลายโครงการได้เติมเต็มภูมิปัญญาที่มีอยู่ด้วยความคิดสร้างสรรค์กลายเป็น “นวัตกรรม” ที่มีมูลค่าเพิ่มสร้างรายได้ให้กับชุมชน ทำให้ชุมชนเกิดความภูมิใจและมีภูมิคุ้มกันความเสี่ยงในขณะที่ภูมิปัญญาเดิมมิได้ “หุดหาย” แต่กลับกระจายอยู่ในวิถีชีวิตที่ประสมประสานอย่างกลมกลืนระหว่างวัฒนธรรมเก่าและใหม่

ภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชนได้ถูกรวบรวม ทบทวน จัดระบบ และถอดรหัสออกมาเป็น “ชุดความรู้” ที่พร้อมส่งต่อ ให้เด็กและเยาวชนเพื่อให้เกิดการแบ่งปันและต่อยอด ขยายผลในวงกว้าง ซึ่งนอกจากการจัดการความรู้เกี่ยวกับ ภูมิปัญญาแล้ว ผลลัพธ์สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การทำให้ ครุภูมิปัญญาหรือปราชญ์ชาวบ้านได้มีตัวตนอยู่ในพื้นที่ สาธารณะ และมีบทบาทต่อการพัฒนาเด็ก เยาวชน และชุมชนมากขึ้นในหลากหลายรูปแบบ ทั้งเป็น “ผู้นำ” “ที่ปรึกษา” และ “ครูผู้สอน” สุดท้าย คือ เกิดการพัฒนา หลักสูตรท้องถิ่นเกี่ยวกับภูมิปัญญาแขนงต่างๆ สอดแทรก เป็นบทเรียนบูรณาการอยู่ในสาระการเรียนรู้ทั้งในระบบ โรงเรียนและนอกโรงเรียน อันทำให้ “ของเก่า” อยู่ได้อย่าง มีคุณค่าและความหมายใหม่ในบริบทปัจจุบัน เช่น การ สร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์จากหญ้าอีนุแคให้เป็นของที่ระลึกหรือ ของฝากโดยมีโรงเรียนบ้านขอบด้งเป็นศูนย์กลางการผลิต มีนักเรียนเป็นผู้สืบสานและเติมเต็มด้วยเรื่องเล่าของชนเผ่า ล่าหู่ที่เชื่อกันว่าหญ้าอีนุแค คือ หญ้ามงคล สัญลักษณ์ของความโชคดีทั้งผู้ให้และผู้รับ

3. เกิดผลงานสร้างสรรค์ “สื่อดี” ที่ผลิตโดยเด็กและ เยาวชนในพื้นที่ ทั้งคลิปปวีดีโอ อินโฟกราฟิก เผยแพร่อยู่ใน โลกออนไลน์เป็นจำนวนมาก ทั้งยังมีสื่ออ่าน เช่น “หนังสือ ทำมือ” ที่ทำให้อ่านได้มานั่งทำงานร่วมกัน ทั้งคิดพล็อตเรื่อง เขียนเรื่อง วาดรูป ระบายสีและเข้าเล่ม เป็นหนังสือที่สร้าง ความภาคภูมิใจให้กับตนเองและช่วยฝึกการอ่านให้กับ น้องๆ รุ่นต่อไป และเกิดผลงาน “สื่อผสม” เพื่อสร้างการ เปลี่ยนแปลงสุขภาวะที่หลากหลาย เช่น การต่อยอดและ ประสมประสาน “สื่อพื้นบ้าน” หรือ “สื่อศิลปวัฒนธรรม” เข้ากับ “ละครสมัยใหม่” เช่น การนำกระต๊อบข้าวเหนียว มาสร้างสรรค์เป็น “หุ่นกระต๊อบ” นำศาสตร์ “ละครหุ่น” บูรณาการ เข้ากับ “ศิลปะการละครร่วมสมัย” และ “ศิลปะพื้นบ้าน อีสาน” เป็นต้น

4. เกิด “นักสื่อสารสุขภาวะ” และ “ผู้นำการเปลี่ยนแปลง ด้านสื่อและสุขภาวะทางปัญญา” ทั้งนี้จากการให้นักสื่อสาร สุขภาวะและผู้นำการเปลี่ยนแปลงประเมินตนเองในเรื่อง คุณลักษณะของการเป็นนักสื่อสาร พบว่า โดยภาพรวม มีทักษะอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน เรียงลำดับจากมากไปน้อยได้ดังนี้คือ ด้านการเท่าทันตนเอง การสะท้อนความคิด ด้านการเท่าทันสื่อและสารสนเทศ

ด้านการเป็นผู้นำ และด้านการสื่อสารและการสร้างความร่วมมือ อันหมายความว่า บุคคลเหล่านี้ตระหนักว่าตนเองยังมี จุดอ่อนหรือจุดที่ควรจะต้องพัฒนามากที่สุดในด้านการ สื่อสารและการสร้างความร่วมมือเพื่อให้เกิดคนรุ่นใหม่เข้ามา ร่วมเป็น “แกนนำแถวสอง” หรือมีภาคีใหม่เข้ามาเป็นหุ้นส่วน การทำงานในฐานะ “เจ้าภาพร่วม” คือ ร่วมใจ ร่วมคิด ร่วมมือ มิใช่ร่วมงานแบบ “แขกรับเชิญ” ซึ่งก็สอดคล้องกับข้อค้นพบ ของทีมวิชาการติดตามประเมินผลที่ว่า การพัฒนาแกนนำ แถวสองที่มีความเข้มแข็งยังเป็นปัญหาของหลายพื้นที่

วิจารณ์

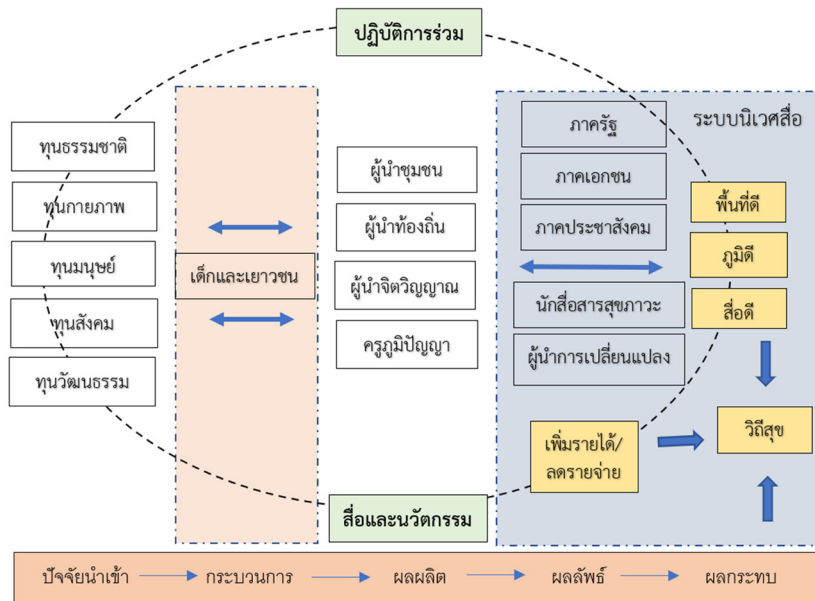
เมื่อนำองค์ความรู้ที่ได้จากการนำใช้นวัตกรรมดังกล่าว มาวิเคราะห์และสังเคราะห์เชิงระบบ สามารถแสดงภาพ ความเชื่อมโยงระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ได้ดังแบบจำลอง ในภาพที่ 1 ซึ่งอธิบายได้ว่า ทูมประเภทต่างๆ ของชุมชน ทั้งทุนธรรมชาติ ทุนกายภาพ ทุนมนุษย์ ทุนสังคม และ ทุนวัฒนธรรม คือ ปัจจัยนำเข้าที่ต้องอาศัย “การออกแบบ กระบวนการ” อย่างมีกลยุทธ์ และ “การบริหารจัดการ” แบบมีส่วนร่วมโดยมีแกนนำเด็กและเยาวชนเป็นกลไก การขับเคลื่อน ผลผลิตสำคัญ คือ เกิดพื้นที่สร้างสรรค์สื่อ และนวัตกรรมที่สร้างคุณค่าและมูลค่าเพิ่มจากทุนวัฒนธรรม หรือภูมิปัญญาที่มีอยู่เดิม อันส่งผลต่อการเพิ่มรายได้หรือ ลดรายจ่ายให้กับครัวเรือน ส่วนผลกระทบ ก็คือ ผู้คนใน ชุมชนมีภูมิคุ้มกันชีวิตและอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ปัจจัย ความสำเร็จในการขับเคลื่อนเมืองสื่อสร้างสรรค์

1. ปัจจัยความสำเร็จที่สืบเนื่องจากองค์กรทุน

“องค์กรทุน” ในที่นี้หมายถึง แผนงานสื่อสร้างสุขภาวะ เด็กและเยาวชน แผนงานสร้างเสริมวัฒนธรรมการอ่าน และ แผนงานสื่อศิลปวัฒนธรรมสร้างเสริมสุขภาพ สสส. ปัจจัย ความสำเร็จที่สืบเนื่องจากองค์กรทุน ประกอบด้วย การ ดำเนินงานแบบมีกลยุทธ์โดยการสร้างฐานที่มั่นคง และการ ออกแบบการบริหารจัดการที่ตอบโจทย์

1.1 การดำเนินงานแบบมีกลยุทธ์โดยการสร้างฐาน ที่มั่นคง เริ่มตั้งแต่การพัฒนาตัวชี้วัด เนื่องจากคณะทำงาน ของแผนงานผู้ริเริ่มโครงการทั้ง 3 แผน มีชุดความรู้และ ประสบการณ์การทำงานกับสื่อและเยาวชนมายาวนาน จึงตระหนักว่าสื่อมีพลังในการสร้างการเปลี่ยนแปลง ส่วนเด็กและเยาวชนมีศักยภาพในการเปลี่ยนโลก แต่การใช้สื่อ

ภาพที่ 1 แบบจำลองเมืองสี่สร้างสรรค์

และเยาวชนเป็นกลไกสร้างการเปลี่ยนแปลงไปสู่วิถีแห่งความสุขของชุมชนภายใต้แนวคิดเมืองสี่สร้างสรรค์ พื้นที่ดี ภูมิดี และสื่อดีนั้น การวัดผลลัพธ์จะวัดอย่างไรและอะไรคือเครื่องชี้วัดความสำเร็จ ดังนั้นในช่วงสองปีแรกของการทำงาน จึงเป็นการพัฒนาและทดลองใช้ตัวชี้วัดเพื่อให้เกิดความมั่นใจว่าสามารถสะท้อนความสำเร็จของผลลัพธ์ได้จริงอันเท่ากับเป็นการสร้างฐานรากที่มั่นคง จากนั้นจึงได้จัดให้มีการอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อให้ภาคีผู้รับทุนหรือภาคีที่เข้าร่วมโครงการมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับตัวชี้วัดเพื่อนำไปใช้ในการพัฒนาข้อเสนอโครงการซึ่งต้องมีความสัมพันธ์กันตั้งแต่วัตถุประสงค์หรือเป้าหมายการเปลี่ยนแปลงที่ต้องการให้เกิดขึ้น กิจกรรมกระบวนการ ตัวชี้วัด ผลลัพธ์ และวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล การกำหนดเป้าหมายการเปลี่ยนแปลง หมายถึง การกำหนดผลลัพธ์ที่เป็นรูปธรรมและชัดเจนโดยคณะทำงานทุกคนต้องรับทราบ เห็นชอบและเข้าใจตรงกัน ทั้งจะต้องมีตัวชี้วัดผลลัพธ์เชิงปริมาณและคุณภาพที่ทุกฝ่ายยอมรับโดยมีข้อตกลงร่วมกันเกี่ยวกับข้อมูลที่จะต้องรวบรวม วิธีการเก็บรวบรวมจากแหล่งที่มาต่างๆ เพื่อตอบตัวชี้วัด เช่น การพัฒนาพื้นที่ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ ทุกคนในคณะทำงานจะต้องมีแบบแผนหรือ “พิมพ์เขียว” ฉบับเดียวกันซึ่งระบุตัวชี้วัดผลลัพธ์ วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลและแหล่งที่มาของข้อมูล ด้วยการวางรากฐานความรู้ ความเข้าใจที่มั่นคงเช่นนี้ จึงทำให้ภาคีผู้รับทุน

สามารถประเมินตนเอง เรียนรู้ ปรับปรุงและพัฒนางานของตนเองได้

1.2 การออกแบบการบริหารจัดการที่ตอบโจทย์การออกแบบที่ดีเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ทำให้ภาคีทำงานบรรลุเป้าหมายในระดับมากที่สุด สำหรับการดำเนินโครงการพัฒนาตัวชี้วัด 3 ดีวิถีสุขและโครงการ Spark U ปลุกใจเมือง ซึ่งเป็นโครงการร่วมของแผนงานสี่สร้างสรรค์สุขภาพเด็กและเยาวชน แผนงานสร้างเสริมวัฒนธรรมการอ่าน และแผนงานสื่อศิลปวัฒนธรรมสร้างเสริมสุขภาพนั้น แผนงานทุกแผนได้ทำหน้าที่เป็น “พี่เลี้ยง” ทำหน้าที่กำกับทิศทาง เป้าหมาย ให้คำปรึกษาและช่วยประสานงานกับองค์กรภายนอกที่เกี่ยวข้อง มีกลไกการติดตามประเมินผลที่ช่วยเสริมศักยภาพให้แต่ละโครงการสามารถประเมินตนเองเพื่อการเรียนรู้และพัฒนาได้ มีทีมสื่อช่วยสนับสนุนการบันทึกภาพกิจกรรมสำคัญและผลิตสื่อประชาสัมพันธ์ยังมีทีมนักวิชาการหนุนเสริมองค์ความรู้ที่จำเป็นอีกด้วย เช่น โครงการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคม ซึ่งเป็นเรื่องใหม่ที่ภาคีผู้รับผิดชอบโครงการและคณะทำงานจำเป็นต้องได้รับการพัฒนาศักยภาพในด้านการจัดทำแผนธุรกิจ แผนการเงิน และการบริหารความเสี่ยง เป็นต้น และสุดท้าย คือ การจัดเวทีให้ภาคีผู้รับทุนได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้ามพื้นที่อย่างต่อเนื่องก่อให้เกิดการหลอมรวมเครือข่ายเป็น “พื้นที่กลาง” ในการปะทะสังสรรค์ทางความคิด เช่น โครงการพัฒนาวิสาหกิจ

เพื่อสังคมใน 4 ภูมิภาค ซึ่งส่วนใหญ่ทำเรื่องการทำโครงการชุมชนนั้น ได้มีการออกแบบให้คณะทำงานของทุกโครงการทดลองเป็น “นักท่งเกี่ยว” เข้าไปสัมผัสกับบรรยากาศและเรียนรู้ประสบการณ์ตรงในทุกพื้นที่ เป็นเหตุให้ฝ่ายเจ้าภาพได้พัฒนาศักยภาพตนเองและได้รับฟังเสียงสะท้อนที่เป็นประโยชน์ต่อการนำไปปรับปรุงแก้ไข ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งก็ได้พบที่เรียนที่ดีนำไปปรับใช้กับพื้นที่ของตนเอง

นอกจากนี้ ทุกแผนงานยังเน้นการทำงานร่วมกับภาคีในลักษณะ “เชิงลึก” และหวัง “เก็บเกี่ยวผลระยะยาว” มากกว่าการทำงานแบบเฉพาะหน้าหรือเฉพาะประเด็นตามกระแสเท่านั้น สิ่งที่เกิดขึ้น ก็คือ เด็กและเยาวชนในชุมชนเป้าหมายเกิดการเติบโตทางความคิด ชุมชนมีพัฒนาการอย่างต่อเนื่อง สามารถบริหารจัดการตนเองได้อย่างเข้มแข็งมากขึ้น และจุดนี้เองก็ทำให้เกิดโจทย์และความท้าทายต่อภาคีผู้รับผิดชอบโครงการที่มากขึ้นทุกปี ของการให้การสนับสนุน เช่น ในปีล่าสุด แผนงานสื่อศิลปวัฒนธรรมสร้างเสริมสุขภาพได้ตั้งโจทย์ให้ภาคีและชุมชนที่มีความพร้อมเข้าร่วมโครงการพัฒนาวิชาชีพเพื่อสังคมในรูปของ “บริษัทจำกัด” ซึ่งจะต้องสร้างสรรค์งานที่ทำรายได้ให้แก่บริษัท และบริษัทก็จะต้องนำผลกำไรมาพัฒนาชุมชนตามที่กฎหมายกำหนด

2. ปัจจัยความสำเร็จที่สืบเนื่องจากภาคีผู้รับทุน

2.1 การบริหารจัดการทุนในพื้นที่ “ทุนชุมชน” เป็นปัจจัยนำเข้าที่สำคัญ ดังนั้นภาคีผู้รับผิดชอบโครงการและคณะทำงานจำเป็นต้องสำรวจทุนชุมชนให้ครบถ้วน รอบด้าน ทั้งทุนธรรมชาติ ทุนกายภาพ ทุนวัฒนธรรม ทุนมนุษย์ และทุนสังคมเพื่อนำไปใช้ในการออกแบบกระบวนการดำเนินงานและการบริหารจัดการอันนำไปสู่ผลลัพธ์สุดท้ายจากการศึกษา พบว่า ในกรณีที่ชุมชนมีทุนใกล้เคียงกัน ทุนที่มีอิทธิพลชี้วัดความสำเร็จมากที่สุด คือ ทุนสังคม ซึ่งหมายถึงภาคีเครือข่ายและการมีส่วนร่วมในการทำงานด้วยความไว้วางใจ รวมถึงทุนที่เป็นสถาบันในพื้นที่ เช่น สถาบันการศึกษา สถาบันการเมือง ศาสนสถาน เป็นต้น ทั้งนี้พบว่าแต่ละภาคีมีทุนสังคมและความสามารถในการบริหารจัดการทุนสังคมไม่เท่ากัน ภาคีที่มีศักยภาพมากจะช่วยจุดประกาย “จิตสำนึกความเป็นพลเมือง” ของเครือข่ายได้อย่างมีประสิทธิภาพ ก่อให้เกิดกลุ่มคนทำงานเพื่อสังคมใหม่ๆ เกิดการสานพลังขององค์กรที่หลากหลาย ขับเคลื่อน

ชุมชนท้องถิ่นภายใต้ฐานข้อมูล องค์ความรู้ และทรัพยากรที่ทุกภาคส่วนต่างระดมมาในฐานะที่เป็น “เจ้าภาพร่วม” การจัดการทุนชุมชนแบบมีส่วนร่วมอีกมิติหนึ่ง คือ “บวร” หรือ บ้าน วัด (ศาสนสถาน) และส่วนราชการ เช่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โรงเรียน โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล โดยทุกภาคีดังกล่าวมี “เป้าหมายร่วม” ของปฏิบัติการที่ชัดเจน และเป้าหมายร่วมก็สอดคล้องกับเป้าหมายขององค์กร หรือหน่วยงานของภาคี เช่น โครงการหมู่บ้านนิทานธรรม “หมอลำหุ่น” ใช้กระบวนการศิลปะบูรณาการกับการละครร่วมสมัยและสื่อศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เป็นทุนวัฒนธรรม ดึงจุดเด่นอัตลักษณ์ รากเหง้าของสื่อศิลปะและวัฒนธรรม ความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาท้องถิ่น มาใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาเด็กและเยาวชน ร่วมกับศิลปินอิสระ ศิลปินพื้นบ้าน ประชาชนชาวบ้าน พ่อครู แม่ครู ต่อยอดทุนวัฒนธรรมผ่านกระบวนการสร้างสรรค์ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการเป็นทั้งผู้ให้และผู้รับ เกิด “โรงละครหมอลำหุ่นคณะเด็กเทวดา” ทำให้เด็กๆ ในชุมชนได้มีพื้นที่แสดงออก และทุกคนใช้เป็น “เวทีร่วม” ในการทำงานแบบบูรณาการ โดยมีหน่วยงานภายนอกร่วมสนับสนุน

2.2 การจัดการความเสี่ยงด้วยการสะท้อนผลลัพธ์ “ความเสี่ยง” คือ โอกาสหรือเหตุการณ์อันไม่พึงประสงค์ที่อาจส่งผลกระทบต่อโครงการทำให้ผลลัพธ์เป้าหมายเกิดการเบี่ยงเบนไม่บรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่กำหนด การจัดการความเสี่ยงจึงเป็นเรื่องที่ทุกโครงการให้ความสำคัญโดยภาคีผู้รับทุนประเมินตนเองทั้งในช่วงก่อนเริ่มโครงการและระหว่างการทำงานผ่านกิจกรรม “การสะท้อนผลลัพธ์” โดยทีมติดตามประเมินภายในทำหน้าที่สนับสนุน ทั้งนี้หลักการสำคัญของการจัดการความเสี่ยงด้วยการสะท้อนผลลัพธ์ ประกอบด้วย (1) การตั้งวงสนทนาที่มุ่งเน้นการทบทวนและประเมินผลลัพธ์เป็นสำคัญ (2) การใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์เป็นเครื่องยืนยัน เช่น จำนวนสื่อที่ผลิตและเผยแพร่ คุณภาพของสื่อ จำนวนการเข้าถึงสื่อของกลุ่มเป้าหมาย หลักสูตรท้องถิ่นที่นำไปใช้ในการเรียนการสอน รูปแบบการบูรณาการกับสาระการเรียนรู้ต่างๆ เป็นต้น (3) การกระทำอย่างมีส่วนร่วมโดยผู้ที่มีความเกี่ยวข้อง กับผลลัพธ์นั้นๆ บางผลลัพธ์อาจมีเพียงคณะทำงาน ในขณะที่บางผลลัพธ์อาจมีบุคคลภายนอกหรือกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียรวมอยู่ด้วย ในการสะท้อนผลลัพธ์แต่ละครั้งจะต้อง

มีองค์ประกอบของผู้เกี่ยวข้องครบถ้วน (4) การยกระดับให้การสนทนานั้นเป็นเรื่องของการเรียนรู้ร่วมกัน มิใช่การถกเถียงเพื่อเอาชนะ และ (5) การกระทำอย่างต่อเนื่องเป็นระยะๆ ตลอดโครงการ⁽⁵⁾ สำหรับแนวทางการสะท้อนผลลัพธ์ โดยกลไกที่ช่วยให้ภาคีจัดการความเสี่ยงได้ ก็คือกลไกการติดตามประเมินภายใน ดังนั้นการคืนข้อมูลที่ค้นพบของทีมติดตามประเมินให้แก่ภาคีผู้รับผิดชอบโครงการและคณะทำงานจะช่วยให้ความเสี่ยงลดลง

โดยสรุป เมืองสร้างสรรค์ เป็นนวัตกรรมทางความคิดที่นำไปสู่ปฏิบัติการเชิงพื้นที่ที่อาศัยชุมชนเป็นฐานใช้กระบวนการสื่อสารอย่างมีส่วนร่วมเป็นเครื่องมือ และมีเด็กและเยาวชนเป็นกลไกหลักในการขับเคลื่อน อย่างไรก็ตามในก้าวต่อไป ควรกำหนด “ความท้าทาย” ใหม่ ดังนี้ (1) การขยายเครือข่ายแนวกว้างจากชุมชนสู่ชุมชนโดยชุมชนเดิมมีหน้าที่ขยายผลสร้างเครือข่ายและเป็น “พี่เลี้ยง” ให้กับชุมชนใหม่ (2) การขยายการทำงานแนวลึก โดยให้ภาคี

ผู้รับทุนสร้างสรรค์ ทุนวัฒนธรรมให้เป็นนวัตกรรมที่มีมูลค่าสร้างเศรษฐกิจฐานรากและ (3) การจัดทำหลักสูตรการขับเคลื่อนเมืองสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาภาคีผู้รับทุนใหม่ๆ ให้มีศักยภาพในการใช้ตัวชี้วัดเมืองสร้างสรรค์เป็นเครื่องมือในการสร้างชุมชนสุขภาวะการจัดการทุนชุมชน และการประเมินตนเองเพื่อจัดการความเสี่ยง ส่วนข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย คือ กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่นควรกำหนดให้ทุกท้องถิ่นสนับสนุนการใช้ทุนชุมชนเป็นสื่อสร้างสรรค์

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณ รศ. ดร.วิลาสินี อดุลยานนท์ ที่ให้แนวคิดและแนวทางการดำเนินงานเมืองสร้างสรรค์ ขอขอบคุณผู้จัดการและผู้ประสานงานแผนงานสื่อสร้างสุขภาวะเด็กและเยาวชน แผนงานสร้างเสริมวัฒนธรรมการอ่าน และแผนงานสื่อศิลปวัฒนธรรมสร้างเสริมสุขภาพ รวมทั้งภาคีผู้รับทุนที่มุ่งมั่นร่วมกันผลักดันให้เกิดพื้นที่ต้นแบบ

เอกสารอ้างอิง

1. โครงการเครือข่ายเมืองสร้างสรรค์ขององค์การยูเนสโก. เมืองสร้างสรรค์เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน [อินเทอร์เน็ต]. 2562 [สืบค้นเมื่อ 21 เม.ย. 2564]. แหล่งข้อมูล: https://www.bic.moe.go.th/images/stories/pdf/Creative_City_Network_Project_UCCN.pdf
2. พีรตร แก้วลาย, ทิพย์สุดา จันทรแจ่มหล้า. เมืองสร้างสรรค์: แนวทางการพัฒนาเมืองจากสินทรัพย์สร้างสรรค์ท้องถิ่นไทย. กรุงเทพมหานคร: สถาบันพระปกเกล้า; 2556.
3. United Nations Education, Scientific and Cultural Organization. Voices of the city [Internet]. 2019 [cited 2021 Apr 21]. Available from: https://www.bic.moe.go.th/images/stories/pdf/Voice_of_the_city.pdf
4. เกศินี ประทุมสุวรรณ, พีรพัฒน์ พันศิริ. รายงานการติดตามประเมินโครงการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคม เสนอต่อแผนงานสื่อศิลปวัฒนธรรมสร้างเสริมสุขภาพ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ. นครปฐม: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม; 2563.
5. สุรพล เหลี่ยมสูงเนิน. การประเมินผลเพื่อการเรียนรู้และพัฒนา: หลักสูตรการอบรมเชิงปฏิบัติการประเมินผลเพื่อการเรียนรู้และพัฒนา. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ; 2562.